

•ilmi dergi
diyānet

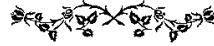
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı

Üç Ayda Bir Yayınlanır

Cilt: 46 • Sayı: 1 • Ocak - Şubat - Mart 2010

KUR'AN-I KERİM'İN YAZILMASI

Ziya ŞEN*

Özet:

Peygamberimiz hayatta iken Kur'an-ı Kerim'in tamamı yazılmıştı. Ancak kendisi okuma yazma bilmediği için vahiylerin yazılması kâtipleri tarafından icra edilmişti. Kur'an'ın Hz. Muhammed (s.a.s.) döneminde yazıldığına dair Kur'an, hadis ve tarihten pek çok deliller vardır. Biz bu makalede, vahiylerin Mekke ve Medine döneminde iken yazdırılması, vahiylerin yazdırıldığına dair Kur'an, hadis ve tarihi kaynaklardan deliller, Peygamberimizin vahiyleri nasıl yazdığını, yazılan vahiylerin Mekke ve Medine'de ne şekilde muhafaza edildiği gibi konuları incelemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Kur'an-ı Kerim, Vahiy Kâtipleri, Kur'an'ın Yazılması.

The Writing Down of the Qur'an

Abstract:

The Qur'an was completely written down during the Prophet Muhammad's lifetime. Since the Prophet was not able to read and write, he asked the scribes to write down the revelations. There are a number of traditions and historical evidences showing that the Holy Qur'an was written down during the lifetime of Prophet Muhammad. In this article, we try to examine the following issues: recording of revelations in the periods of Mecca and Medina and the proving evidences that are derived from hadith and historical sources and the ways how the written revelations was protected in Mecca and Medina.

Key Words: Holy Qur'an, Scribes, Writing Down of the Revelations.

* Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş:

İslam ve Kur'an tarihinin en önemli meselerinden birisi Hz. Peygamber (s.a.s.)'e vahyedilmiş olan Kur'an'ın yazıya geçirilmesi hadisesidir.

Hız. Peygamber (s.a.s.) yazmayı bilmediğine göre,¹ Kur'an'ın onun devrinde nasıl yazıya geçirildiği meselesi her zaman için merak konusu olmuştur. Biz, burada öncelikle Rasûlüllah'a indirilen Kur'an'ın ne zaman ve nasıl yazıya geçirildiğini, daha sonra farklı malzemeler üzerine yazılmış olan vahiy metinlerinin nasıl korunduğunu ve Mekke'den Medine'ye ne şekilde taşındığını ulaşabildiğimiz kaynaklardan elde ettiğimiz rivayetler ışığında değerlendirmeye çalışacağız.

1. Vahiylerin Yazılmaya Başlanması

Rasûlüllah (s.a.s.) zamanında Kur'an-ı Kerim'in ne zaman yazılmaya başlandığı meselesi, Kur'an tarihinin en temel sorunlarından birisidir. Bu konuda bize ışık tutan ilk somut rivayet, Rasûlüllah'ın risâlet görevine başlamasının ardından, nübüvvetin V. yılında,² Hız. Ömer'in kız kardeşinden ve eniştesinden istedikten sonra kendisine sunulan ve üzerinde vahiy yazılı olan Kur'an metinleridir. Hız. Ömer'in Müslüman olmasına da vesile olan bu dokümanlar, Kur'an'ın Mekke döneminin ilk yıllarından itibaren yazılmaya başladığını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Kur'an'ın bu dönemde yazıldığını gösteren diğer bir kanıt ise, Hız. Peygamber'in hicretinden birkaç yıl önce vuku' bulan Akabe Bîat'ında kendisi ile karşılaşan Zuraykoğullarından Rafi' b. Mâlik ez-Zurakî'ye verdiği ve üzerinde Kur'an yazılı belgelerdir. Semhûdî (ö. 911/1505)'nin İbn Zebale'den naklettiğine göre Hız. Peygamber, Rafi' b. Mâlik ez-Zurakî (ö. 32/652)³ ile Akabe'de⁴ karşılaştığında ona, o güne kadar ya-

1 Hız. Peygamber'in okuma-yazma bilmediği hususunda farklı yaklaşımlar olsa bile bu konuda Kur'an'da yer alan *وما كنت تتلو من قبله من كتاب ولا تخطه بيمينك* : "Ey Muhammed! Sen bundan önce bir Kitap okumuyordun, elinle de onu yazmıyordun." (Ankebût 29/48) ayeti daima dikkate alınmalıdır.

2 Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), İstanbul 1414/1993, I, 108.

3 Rafi' b. Mâlik ez-Zurakî, kemele'den yani yazma, yüzücülük ve ok atmayı bilen nadir şahsiyetlerden kabul edilir. (Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 622). Kendisi Mekke'de Hız. Peygamber'in ensârdan Medineli 12 kişiyle bulunduğu (Bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 73; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 157) Birinci Akabe Bey'atinde ve 70 kişiyle karşılaştığı (Bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 157). İkinci Akabe Bey'atinde Hız. Peygamber ile görüşen (Bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 73, 103; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 157) ilk şahsiyetler arasında yer alır. Burada Müslüman olmuş ve Medine'ye Müslüman olarak dönmüştür. (Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 621-622; İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh Muhammed en-Nemerî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, (thk. Ali Muhammed Bicâvî), Kahire trs., II, 484).

4 Semhûdî, bunun birinci Akabe Bey'ati mi yoksa ikinci Akabe Bey'ati mi olduğunu belirtmemiştir.

ni 10 yıllık süre zarfında nazil olan bütün vahiy metinlerini içine alan bir nüsha vermiştir.⁵ Böylece Rafi' Medine'de kendi mahallesinde inşa ettiği, İslam'ın ilk mescidinde bu ayetleri etrafında toplanan insanlara okumaya başlamıştır.⁶ Benû Zuraykların Medine'deki bu mescidi İslam tarihinde içinde yüksek sesle Kur'an tilâvet edilen ilk mescit olmuştur.⁷

Mekke'de Hz. Peygamber'e gelen vahiyleri yazan Abdullah b. Sa'd b. Ebî Sarh gibi kâtiplerin varlığı da Kur'an'ın o dönemde yazıldığını gösteren diğer bir dayanaktır. Vahiy kâtipleri hicretten önce kendilerine tevdi edilen görevlerini icra etmeye başlamışlardı. Kur'an, bu dönemde bize sadece sözlü olarak nakledilmeyip yazılı olarak da aktarılmıştır. Dönemi konu alan tarihî kaynaklar Mekke'de o sırada okuma-yazma bilenlerin bulunduğunu zikretmektedirler.⁸ Özellikle Varaka b. Nevfel gibi İbrânîce ve yabancı dillerdeki diğer mukaddes kitapları okumayı bilenlerin yanında, İslam geldiğinde Mekke'de okur-yazar bir topluluk vardı. Bunlar Yahudi, Hıristiyan ve Fars kitaplarına da aşina olmuşlardı. Tarihçiler, Rasûlullah'a vahiy nazil olduğunda Mekke'de, Kureyş'ten en az 17 kişinin okuma-yazma bildiğini belirtmişler ve bunlar arasında Müslümanlardan Ömer b. Hattâb, Ali b. Ebî Talip, Osman b. Affân, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh ve Talha'yı saymışlardır.⁹

5 İbnü'l-Esîr'in kaydettiğine göre kendisine verilen bu nüshalarda Yusuf suresi de yer almaktadır. (Bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 157). Yine onun kaydına göre Rafi', Tâhâ suresini yazıp bu metni Medine'ye götürmüş ve bunu Zuraykoğullarına okumuştur. (Bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 157). Semhûdî'nin naklinden, Rafi'nin bu metinleri yazılı olarak aldığı anlaşılırsa da, onun okuma yazma bildiği ve az önce zikrettiğimiz İbnü'l-Esîr'in rivayeti dikkate alınırca onun Kur'an ayetlerini kendisinin yazdığı da muhtemel gözükmektedir. Bkz. Güner, *Asr-ı Saadet'te Mescidler, Camiler ve Fonksiyonları*, IV, 201-202.

6 Semhûdî, Nüreddîn Ali b. Ahmed, *Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Sâri'l-Mustafâ*, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid), Beyrut 1393/1971, III, 857; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 154; *Kur'an-ı Kerîm Tarihi*, (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1993, s. 43-44; Dumlu, Ömer, *Kur'an Tefsirinde Yöntem*, İzmir 1998, s. 15; Ersöz, İsmet, *Kur'an Tarihi*, İstanbul 1996, s. 69.

7 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 98; II, 823. Buradan anlaşıldığına göre bazılarının düşündüğünün aksine İslam'daki ilk mescid Medine'deki Kûba değil, bu mesciddir. Daha geniş bilgi için bkz. Güner, Ahmed, *Asr-ı Saadet'te Mescidler, Camiler ve Fonksiyonları, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, Ed. Vecdi Akyüz, İstanbul 1994, IV, 201-202.

8 Belâzurî, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Dâvûd, *Futûhu'l-Buldân*, (thk. Rıdvan Muhammed Rıdvan), Kahire 1350/1932, s. 456-458; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 760-761, 764-765.

9 Sönmezsoy, Selahattin, *Kur'an ve Oryantalistler*, Ankara 1988, s. 177. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, s. 456-460.

Kur'an vahiylerinin Medine'ye hicretten önce Mekke'de yazıldığını gösteren delillerden birisi de, burada nazil olan Furkan suresinin 5. ayeti¹⁰ ile Vakıa suresinin 79.¹¹ ayetleridir.

Tüm bu delillere rağmen, bazı batılı yazarlar Hz. Ömer'in Müslüman olmasıyla ilgili rivayette kendisine sunulan yazılı belge konusuna şüpheli yaklaşırlar ve vahyin ilk defa yazı ile ne zaman tespit edilmeye başlandığı hususunun bilinmediğini zikrederler.¹² Mesela, İtalyan tarihçi Leon Caetani, Hz. Ömer'in Müslüman olması olayında geçen ve kız kardeşi Fâtıma bint Hattâb'ın evinde bulunan Kur'an'a ait yazılı metinlerin varlığını inkar etmekte ve Mekke döneminde iken vahiylerin yazılmasına önem verilmediğini ve dolayısıyla burada vahiylerin yazılmadığını iddia etmektedir.¹³ Fransız şarkiyatçısı Paul Casanova¹⁴ ve Manchester'li Mingana gibi vahiylerin yazılmasını çok daha ileri tarihe götüren bazı oryantalistlerin de var olduğunu burada belirtmemiz gerekir. Mesela Paul Casanova, Kur'an'ın Emevî hükümdarı Abdulmelik'ten önce cem' edilip resmen çoğaltılmasının gerçekleşmediğini söyleyen ilk kişidir. Casanova'ya göre bu iş, Abdulmelik'in zalim valisi el-Haccâc b. Yûsuf'un inisiyatifiyle yapılmıştır. Bu görüş, Alphonse Mingana tarafından "The Transmission of The Kur'ân" başlıklı makalesinde kabul edilip daha ayrıntılı biçimde temellendirilmiştir.¹⁵

- 10 Furkan suresi tertip olarak 25, nüzul sırasına göre ise 42. suredir. Bu surenin beşinci ayeti *وقالوا أساطير الأولين اكتتبها فهي تملى عليه بكرة وأصيلا* (Dediler ki: Öncekilerin masallarıdır, onu yazdırmıştır, sabah akşam onlar kendisine yazdırılıyor) şeklindedir. Mekke döneminin ortalarında inen Furkan suresinin bu ayetinde geçen ve "yazdırdı" anlamına gelen 'İktetebe' (اكتب) fiili, vahiylerin bu dönemde yazıldığı hususunu müşriklerin bile açıkça itiraf ettiğini somut bir şekilde gözler önüne sermektedir.
- 11 Vakıa suresi tertip olarak 56, nüzul sırasına göre ise 46. suredir. Buradaki ayet şu şekildedir: *لا يمسه إلا المطهرون* (Ki ona temizlerden başkası dokunmaz).
- 12 Daha geniş bilgi için bkz. Buhl, F., "Kur'ân", IA, İstanbul 1967, VI, 1000.
- 13 Caetani bu konuda özetle şöyle der: Kur'an'ın iniş devresi çeyrek asrı doldurur. Fakat hicretten önce Peygamber'in tebliğ ettiği Kur'an ayetlerinin yazılarak korunmasına Muhammed'in ehemmiyet verdiğine dair hiçbir işaret mevcut değildir. Kur'an'ın yazıldığı konusundaki tek rivayet, Ömer'in Müslüman olmasıyla ilgili hâdisedir. Fakat bu hadisin râvisi, insana şüphe vermektedir. Bunun için hicretten evvel Muhammed'in ayetleri yazdırarak korunmasını düşünmediği, kutsal metnin muhafazası için kendisinin ve ashâbının hafızalarına güvendiği sonucuna varılabilir. Muhammed, Medine'ye hicret edip meşgalesi çoğaldığı ve durumlara göre yeni vahiyler geldiği zaman, ayetleri yazdırarak koruma altına almanın faydasını anlamış olacaktır. Onun taraftarlarının sayısı hızlı bir şekilde ve devamlı surette çoğalıyordu. Daha önce vahyedilmiş ayetlerin hepsini ezberlemeye herkesi zorlamak imkansızdır. 23. senede halife Ömer'in katlinden önce bütün Kur'an'ı ezbere bilen kimse yoktu. Herkes Kur'an'ın farklı bölümlerini ezberlemişti. Hatta bazı ayetlerin yalnız bir kişi tarafından ezberlenmiş olduğu anlaşılabilir. (Caetani, Leone, *İslam Tarihi*, (çev. Hüseyin Cahit), İstanbul 1924-27, IX, 168-169).
- 14 Hayatı hakkında bkz. Özaydın, Abdülkerim, "Casanova, Paul", DİA, İstanbul 1993, VII, 160.
- 15 Motzki, Harald, *Kur'an'ın Cem'i Son Dönem Metodolojik Gelişmeler Işığında Batılı Görüşlere İlişkin Yeni Bir Değerlendirme* (Çeviren: Selim Türcan), Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2006/2, c.V, sayı: 10, s. 138. Ayrıca bkz. Okumuş, Mesut, "Arthur Jeffery ve Kur'an Çalışmaları Üzerine", AÜİFD, Cilt XLIII, (2002), Sayı 2, s. 136.

Bize göre Caetani, Casanova ve Mingana'nın görüşleri herhangi bir dayanağı olmayan iddialardan ibarettir. Çünkü vahiylerin daha Mekke dönemindeyken yazıldığını gösteren delillerden en önemlisinin Hz. Ömer'in Müslüman olmasına da vesilen olan yazılı belgeler olduğunu tarihi kaynakların pek çoğu doğrulamaktadır.

Konumuz açısından oldukça önemli olan bu olay,¹⁶ ilk kaynaklardan İbn İshâk (ö. 151/768) ve İbn Hişâm (ö. 218/833)'ın "es-Sîre" adlı eserlerinde geniş bir şekilde ele alınmaktadır. Ancak biz burada, uzun bir şekilde anlatılan rivayetin sadece bizimle ilgili olan bölümlerini zikretmek istiyoruz.

Rivayete göre Hz. Ömer, Peygamberimizi ve bir kısım Müslümanı öldürmek üzere yola koyulur. Yolda Nuaym b. Abdillâh ile karşılaşır. Ondan eniştesinin ve kız kardeşinin Müslüman olduğunu öğrenince yolunu değiştirir ve doğruca onların bulunduğu evin yolunu tutar. Kız kardeşinin kapısının önüne gelir ve Müslüman olduğu için ona eziyet etmek ister. O sırada Habbab b. Eret, Hz. Ömer'in kız kardeşinin evinde, ona "Tâhâ" ve "Küvvirat" surelerini okutmaktadır. Kız kardeşi onu görünce bir kötülük yapacağını anlar ve sayfayı saklar. Hz. Ömer kız kardeşine: "Söyle, ne okuyordun? Onu tekrar sana geri vereceğime dair söz veriyorum. Bu hususta herhangi bir müdahalede de bulunmayacağım" der. Kız kardeşi onun, sayfayı görme konusundaki ısrarı üzerine, kendisinden güvence alır ve sayfayı ona verir. Hz. Ömer say-

16 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut 1377/1957, III, 267-271; İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzüddîn Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed Abdülkerîm b. Abdilvahid eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Beyrut 1385/1965, II, 84-87; Heysemî, Nûrüddîn Ali b. Ebi Bekr, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, Beyrut 1967, IX, 61-65; Mevlânâ Şiblî, *İslam Tarihi, Asr-ı Sa'âdet*, (trc. Ömer Rıza), İstanbul 1346/1928, I, 246-251; Caetani, *İslam Tarihi*, II, 272-278. Burada şunu da belirtmemiz gerektiğini düşünüyoruz. Hz. Ömer'in Müslüman oluşuyla ilgili iki rivayet bulunmaktadır: Birinci rivayet biraz sonra sunacağımız, onun Hz. Peygamber'i öldürmek üzere yola çıkması ve yolda inanan birinin ikazıyla, kızkardeşinin evine gidip orada Müslüman olmasıdır. İkinci rivayet ise, onun Ka'be'de namaz kılan Hz. Peygamber'in okuduğu 69. Hakka suresini dinleyip Müslüman olmasıdır. Bunlardan birinci rivayet çok yaygındır. Ancak hadis kitaplarında yer almayıp sadece tarihi kaynaklarda zikredilmektedir. İkinci rivayet ise birincisine göre daha az bilinmektedir. Bu rivayet bazı tarih kaynakları ile hadis kitaplarından sadece Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde geçmektedir. (Bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1402/1982, I, 17; İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (thk. Mustafa es-Sakkâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdulfazî eş-Şelebi), Mısır 1355/1936, I, 372; İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzüddîn Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed Abdülkerîm b. Abdilvahid eş-Şeybânî, *Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-sahâbe*, yy. 1280, IV, 53-54) Bu konuda kaleme alınan bir makalede, ikinci rivayetin tarihsel bağlam açısından daha doğru olduğu delilleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bkz. Azimli, Mehmet, "Hz. Ömer'in Müslüman Oluşuyla İlgili Rivayete Farklı Bir Yaklaşım", *İslamiyat*, VI (2003), sy. 1, s. 173-183.

fayı okumaya başlar, Tâhâ suresinin 16. ayetine¹⁷ ve daha sonra Tekvir suresinin 14. ayetine¹⁸ kadar okuduktan sonra Müslüman olur.¹⁹

Hız. Ömer'in Müslüman olmasını sağlayan ve kendisine sunulan belgelerde hangi sure ve ayetlerin yer aldığı konusunda kaynaklarımızda farklı bilgilerle karşılaşmaktadır.

Yukarıda zikrettiğimiz rivayete göre, Hız. Ömer'e Müslüman olması esnasında sunulan sureler, Tâhâ suresinin²⁰ 1-16. ayetleri²¹ ve Tekvir suresinin²² 1-14. ayetleridir.²³ Bir başka rivayete göre de bu sahifelerde Hadid suresinin²⁴ ilk 7 ayeti yer almaktaydı.²⁵ Günümüz Kur'an araştırmacılarından İbrahim el-Ebyârî, "Tarihu'l-Kur'ân" adlı eserinde, Hız. Ömer'in kız kardeşinin evinde bir köşede yazılı olarak bulduğu sahifede Hadîd suresinin ilk ayetlerinin, yine aynı yerde bulunduğu başka bir sahifede ise, Tâhâ suresinin ilk ayetlerinin yazılı olduğunu söyler.²⁶ Zürkânî'ye göre de bu üç surenin bir veya iki sayfada da yazılı olması muhtemeldir.²⁷ Hamîdullah ise, diğer rivayetleri de göz önüne alarak, birden fazla yazılı metin parçasının sunulmuş olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır.²⁸

Bilindiği üzere, Tekvir ve Tâhâ sureleri Hız. Ömer'in İslam'a girişinden önce indirilmiştir. Hız. Ömer, Müslümanların Habeşistan'a hicretinden²⁹ sonra Muhammed

- 17 Tâhâ 20/15. (إن الساعة آتية أكاد أخفيها لتجزى كل نفس بما تسعى) : "Şüphesiz kıyamet gelecektir, her nefis yaptığıyla cezalandırılınsın diye, onu gizliyorum").
- 18 Tekvir 81/1-14. (علمت نفس ما أحضرت (... إذا الشمس كورت) : "Güneş dürülüp karanlığa gömüldüğü zaman...Kişi kendisi için hazırlananı bildiği zaman").
- 19 İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, (thk. Muhammed Hamidullah), Konya 1401/1981, s. 160-163. Hız. Ömer'in Müslüman olması olayı ile ilgili olarak ayrıca bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 367-371; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 267-281; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 105-107.
- 20 Tâhâ suresi nüzul sırasına göre 45. tertip olarak 20. suredir.
- 21 İbn İshâk, *Sîre*, s. 161-162; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 459-461; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 268; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 86; Zürkânî, Muhammed b. Abdilbâkî el-Mâlikî, *Şerhu Mevâhibi'l-Ledünniyye*, Bulak 1291, I, 319.
- 22 Tekvir suresi nüzul sırasına göre 7. tertip olarak 81. suredir.
- 23 İbn İshâk, *Sîre*, s. 161-162. Ayrıca bkz. Zürkânî, *Şerhu Mevâhibi'l-Ledünniyye*, I, 319.
- 24 Hadid suresi nüzul sırasına göre 112. tertip olarak da 57. suredir.
- 25 Zürkânî, *Şerhu Mevâhibi'l-Ledünniyye*, I, 319. Ayrıca bkz. Mevlânâ Şiblî, *İslam Tarihi*, I, 249.
- 26 Ebyârî, İbrâhîm, *Târîhu'l-Kur'ân*, Kahire 1402/1982, s. 108-109.
- 27 Zürkânî, *Şerhu Mevâhibi'l-Ledünniyye*, I, 319.
- 28 Hamidullah-Yaşaroğlu, *Kur'an Tarihi*, s. 48-49.
- 29 Müslümanlar, Hız. Muhammed (s.a.s.)'in peygamberliğinin 5. yılının Recep ayında yola çıkıp Şaban ve Ramazân ayını Habeşistan'da geçirdiler ve Şevval ayında tekrar Mekke'ye geri döndüler. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 77.

(s.a.s.)'in peygamberlik görevine başlamasının V. yılında³⁰ hicretten 8 yıl önce Müslüman olduğuna göre³¹ Kur'an'ın yazıyla tespitinin bu dönemden önce başlamış olduğu muhakkaktır.

2. Vahiyelelerin Yazıldığıını Gösteren Deliller

Konuyla ilgili İslamî literatür incelendiğinde, Kur'an'ın tamamının Hz. Peygamber döneminde yazıya geçirildiği çok net bir şekilde görülür.³² Biz burada, Kur'an'ın Hz. Peygamber döneminde yazıldığına dair, Kur'an'da ve hadislerde yer alan delilleri zikredip İslam Tarihi ve Ulûmu'l-Kur'an'la ilgili kaynakların konuya yaklaşımlarını irdelemek istiyoruz.

1. Kur'an'ın Hz. Peygamber döneminde yazıldığına dair Kur'an-ı Kerim'de yer alan delillerden bazıları şunlardır:

a. Kur'an'ın isimlerinden birisi olan ve “yazılmış, yazılan ve okunan” anlamlarına gelen³³ “el-Kitab” lafzı, bazı ayetlerde zikredilmektedir.³⁴ Ayetlerin bazısında ise “Kitap” ve “Kur'an” ismi birlikte geçmektedir.³⁵ İslam literatüründe kitap denilince Kur'an, Kur'an denilince de kitap anlaşılır. Ancak her iki kelime dikkatli bir şekilde tetkik edilirse, aralarında bazı farklılıkların olduğu da görülür. Burada “Kitab”ın Kur'an'ı da içine alan daha kapsamlı bir kullanım alanına sahip olduğunu belirtmemiz gerekir. Kur'an'a, kitap ve suhuf denilmesinin sebebi onun yazılı olmasından ve kendisini meydana getiren yapraklarından dolayıdır.³⁶

- 30 Hz. Ömer'in, risaletin 6. yılında Zilhicce ayında Müslüman olduğu ve o sırada 26 yaşında olduğu da rivayet edilir. (İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 269-270). Ancak onun o sırada 27 yaşında olduğunu söyleyenler de vardır. (Mevlânâ Şiblî, *İslam Tarihi*, I, 247).
- 31 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 108; Kur'an Tarihi, s. 48-49. Bu konuda ayrıca bkz. İbnü'l- Esîr, *el-Kâmil*, II, 84
- 32 İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (thk. Abdülazîz b. Abdillâh b. Bâz), Beyrut 1411/1990, X, 16; ez-Zerkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Ahmed Şemsuddîn), Beyrut 1409/1988, I, 368-369; Doğrul, Ömer Rıza, *Kur'ân Nedir*, Ankara 1967, s. 40, Ebû Şehme, Muhammed b. Muhammed, *el-Medhal li Dirâseti'l-Kur'an'il-Kerîm*, Kahire 1412/1992, s. 300.
- 33 İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1374/1955, I, 699.
- 34 Bu konuda örnek olarak şu ayetlere bakılabilir: Bakara 2/89 (ولما جاءهم كتاب من عند الله : Onlara Allah katından bir kitap geldiğinde); Bakara 2/151 (ويعلمكم الكتاب والحكمة : Size kitabı ve hikmeti öğreten); Al-i İmran 3/3 (نزل عليك الكتاب بالحق : O, sana Kitab'ı gerçek bilgilerle indirmiştir); A'raf 7/2 (كتاب أنزل إليك : Bu, sana indirilen bir kitaptır).
- 35 Bu konuda örnek olarak şu ayetlere bakılabilir: Hicr15/1 (تلك آيات الكتاب وقران مبین) : Şunlar Kitabın ve apaçık Kur'an'ın ayetleridir); Neml 27/1 (تلك آيات القرآن وكتاب مبین) : Şunlar Kur'an'ın ve apaçık bir Kitabın ayetleridir).
- 36 Doğrul, Ömer Rıza, *Kur'ân nedir?*, Ankara 1967, s. 40; Derveze, Muhammed İzzet, *el-Kur'anü'l-Mecîd*, (çev. Vahdettin İnce), İstanbul 1997, s. 84. Bu konuda ayrıca bkz. Draz, Muhammed Abdullâh, *En Mühim Mesaj Kur'ân*, (trc. Suat Yıldırım), İzmir 1994, s. 4. Ancak 'kitap' lafzının Kur'an'a atfedilmesinin onun ilâhî kelimeler, yani sözlü hitab olması yönüyle olabileceği, yoksa bugünkü manada teknik anlamıyla bir kitap olması itibarıyla bu şekilde düşünülmemeyeceği ve Kur'an'da geçen kitap lafzıyla, şu an kullandığımız elimizdeki mushafın birbirinden ayrı tutulması gerektiği söylenmektedir. (Bkz. Elik, Hasan, *Kur'an'ın Korunmuşluğu Üzerine*, İstanbul 1998, s. 44; Sülün, Murat, “Kur'an'da Kitâb Kavramı ve Kur'an Vahiyelelerinin Kitaplaşması”, MÜİFD (1997), 13-15, s. 62).

Burada üzerinde durulması gereken diğeri bir husus da şudur: Biz, Kur'an'da geçen bütün kitap lafızlarının Kur'an manasına gelmediğini düşünüyörüz. Çünkü Kur'an bu adı daha henüz vahyin nüzulü tamamlanmadan kullanmaya başlamıştır. Bu ayetlerde geçen kitap lafzıyla Kur'an'ın tamamının kast edilmiş olması mümkün olamaz. Kanaatimize göre Kur'an'da zikredilen kitap tabiriyle bazen Tevrat, bazen kitabın sahifeleri ve bazen de Kur'an anlaşılmalıdır.

b. Mekke'de inen ilk surelerden Kalem suresinin başında Allah Teâlâ “Kaleme ve yazdıklarına and olsun.”³⁷ buyurmuştur. Ayrıca Kur'an, ilk inen beş ayetinden birinde “O ki kalemle (yazmayı) öğretti.”³⁸ buyurarak kalemin ve yazının o dönemdeki önemine işaret etmiş olmaktadır.

c. Tûr suresinin başında yer alan bir ayette “And olsun Tûr Dağına ve yayılmış ince deri üzerine satır satır yazılmış Kitaba.”³⁹ buyurulmuştur. Ayette geçen “Tûr”, Süryânîce dağ anlamına gelir. Burada kitap ile kast edilen şey sahifelerdir.⁴⁰ Bu sahifeler, Hz. Musa'ya verilen Tevrat da olabilir, Hz. Muhammed (s.a.s.)'e verilen Kur'an da. Çünkü Tevrat, Sina'daki bir dağda vahyedildiği gibi Kur'an da Mekke'deki Nur dağında vahyedilmeye başlamıştır.⁴¹

d. Abese suresinin başında “Hayır olmaz böyle şey, ayetlerimiz bir öğüttür. Dileyen ondan öğüt alır. Ayetler mukaddes sahifelere yazılmışlardır. O'nun katından seçkin ve sadık melekler vasıtasıyla indirilmektedir.”⁴² şeklinde geçen ayette, Kur'an'ın sahifelerde yazılı olduğu belirtilmektedir. Taberî'ye göre bu ayette, Levh-i Mahfuz'daki Kur'an'dan söz edilmektedir. Ancak ayette geçen yazıcılardan maksadın Kur'an'ın kâtipleri, kurrâsı ve melekler olabilme ihtimalinden de bahsedilmektedir.⁴³

e. Kur'an'da müşriklerin şöyle bir itirazından söz edilmektedir: “Dediler ki: O evvelkilerin masallarındır, onu yazdırmıştır. Bunlar sabah akşam kendisine okunmaktadır.”⁴⁴ Buna göre ayet ve sureler önce derleniyor ve sahifelere yazıldıktan sonra insanlara okunuyordu. Nitekim müşrikler de Kur'an'ı bu şekilde tanımlamışlardı. On-

37 Kalem 68/1: (والقلم وما يسطرون).

38 Alak 96/4: (الذي علم بالقلم).

39 Tûr 52/1-3: (والطور وكتاب مسطور في رق منشور).

40 Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Kahire 1373/1954, XXVII, 15.

41 Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsîri*, İstanbul 1988, IX, 76.

42 Abese 80/11-16: (كلا إنها تذكرة فمن شاء ذكره في صحف مكرمة مرفوعة مطهرة بأيدي سفرة كرام بررة).

43 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX, 53-54.

44 Furkan 25/5: (وقالوا أساطير الأولين اكتتبها فهي تملى عليه بكرة وأصيلا).

lar bu sözleriyle, “Peygamber Kur'an'ı, geçmiştekilerin kitaplarına ve efsanelerine bakarak derleyip yazdırmıştır.” demek istiyorlardı.⁴⁵

f. Vakıa suresi 77-79. ayetlerde “O, elbette değerli bir Kur'an'dır, korunmuş bir kitaptadır. Ki ona temizlerden başkası dokunamaz.”⁴⁶ buyurulmuştur.⁴⁷ Ayette geçen kitabın, elimizdeki mushaf veya Levh-i Mahfuz'daki kitap olduğu belirtilmiştir.⁴⁸ Taberî'ye göre kitap, semada Allah katında korunmuş olan Kur'an'dır. Ona ancak Allah'ın günahlardan arındırdığı kimseler dokunabilir ki bunların gökteki melekler olduğu rivayet edilmektedir. Taberî, burada Mecusi, münafık ve müşriklerin de kastedilebileceğini aktarmakta ve bunun temizlenmeyle ilgili olabileceğini de ilave etmektedir.⁴⁹ Ancak bazı çağdaş Kur'an tarihi araştırmacılarına göre burada elimizdeki mushaftan bahsedilmektedir. Çünkü son ayette “dokunma” tabiri geçmektedir. Buna göre dokunulacak olan Kur'an'ın bir şey üzerinde yazılı olması gerekir. Zira ne Levh-i Mahfuz'daki aslına ne de hafızalardaki ezberlenmiş olan Kur'an'a “dokunma” diye bir şey söz konusu olamaz.⁵⁰

g. İbn Hacer'e göre Beyyine suresinin ikinci ayeti de Kur'an'ın tamamının Hz. Peygamber döneminde yazıldığını göstermektedir.⁵¹ Bu ayette şöyle buyurulmaktadır: “Allah tarafından gönderilen ve tertemiz sahifeler,⁵² okuyan bir elçi...”⁵³ Ayette geçen 'suhuf' (صحوف), yaprak anlamına gelen sahife (صحيفة) kelimesinin çoğuludur. Sahife (صحيفة), üzerine yazı yazılan şeye denir.⁵⁴ Ayette geçen kütüb (كُتُب) ifadesiyle sahifelere yazılan ayetler⁵⁵ veya tertemiz sahifeler⁵⁶ kastedilmektedir.

45 Bkz. Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Tahran trs., XXIV, 51; Derveze, *el-Kur'anü'l-Mecîd*, s. 84.

46 Vakıa 56/77-79: (إنه لقرآن كريم في كتاب مكنون لا يمسه إلا المطهرون)

47 Yıldırım, Suat, *Kur'an'ı-Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, İstanbul 1983, s. 57-58; Güngör, Mevlüt, *Kur'ân Araştırmaları*, İstanbul 1995, II, 100-101.

48 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXVII, 204-206; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsîri*, IX, 232.

49 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXVII, 204-206.

50 Ersöz, *Kur'an Tarihi*, s. 69-70.

51 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 16.

52 Taberî'ye göre tertemiz sahifelerden amaç, bütülden arındırılmış sayfalar demektir. (Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX, 263.) Bir başka görüşe göre bunlar Kur'an'ın vahyedilmesinden sonra yazıldığı sayfalar değil, vahyedilmezden önce yazılı bulunduğu sahifelerdir. Yani Kur'an'ın temeli olan ilâhî kitaptır. Bkz. Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsîri*, XI, 37.

53 Beyyine 98/2: (رسول من الله يتلو صحفا مطهرة).

54 Isfahânî, Ebu'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed er-Râğib, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Halil), Beyrut 1422/2001, s. 279.

55 Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII, 41.

56 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX, 263.

Söz konusu ayetlere atıfta bulunan araştırmacılara göre bütün bu deliller, zımnen vahyin yazı ile tespit edilmesi gerektiğini bildirmekte ve Kur'an'ın nazil olmaya başlamasından itibaren yazılmış olduğunu açıkça göstermektedir. Buradan da anlıyoruz ki, Hz. Peygamber kendisine gelen vahyin yazılması hususunda titizlik göstermiş ve ayetler daha ilk dönemlerden itibaren yazılmaya başlanmıştır.⁵⁷

2. Kur'an'ın Hz. Peygamber döneminde yazıldığına dair delillerden bir kısmı da hadis kaynaklarında geçen rivayetlerdir. Vahiyler nazil olmaya başladıktan sonra hem tilavet hem de kitabet yöntemiyle korunarak günümüze kadar gelmiştir. Bu konuda rivayet edilen hadisler oldukça çoktur. Biz konuyu daha derli toplu bir biçimde sunmak için bu hadisleri rivayetine göre ele alıp bunların genel bir değerlendirmesini yapacağız. Fakat bu olayları verirken Mekke ve Medine dönemi diye bir ayırma gitmeyeceğiz.

1. Zeyd b. Sâbit'in rivayet ettiği hadisler:

a. "Resûlüllah'ın komşusu idim, kendisine vahiy geldiğinde beni çağırır ve gelen vahyi bana yazdırırdı".⁵⁸

b. "Biz, Peygamber'in huzurunda/yanında Kur'an'ı ruk'alardan⁵⁹ telif ederdik".⁶⁰ Suyûti'nin nakline göre Beyhakî, buradaki teliften maksadın, dağınık olan Kur'an'ın ayet ve surelerini Hz. Peygamber'in işaretiyle onun emrettiği yere koymak olduğunu

57 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Yıldırım, *Kur'an'ı-Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, s. 57-58; Güngör, *Kur'an Araştırmaları*, II, 100-101.

58 İbn Ebî Dâvûd, Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Kitâbu'l-Mesâhîf*, (thk. Arthur Jeffery), Kahire 1355; Leiden 1937, s. 3. Benzeri rivayetler için bkz. el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1401/1981, "Fedâ'ilü'l-Kur'ân", 4, VI, 99-100; "Tefsîr" 18, V, 182-183.

59 Ruk'â-Rikâ' (رُقْعَة ج رِقَاع) : Deri, varak, kağıt ve büyükçe bir parşömen veya papirüs yaprağının parçası gibi üzerine yazı yazılan malzeme anlamında kullanılır. Ceviz ağacı gibi bir cins büyük ağacı ifade eder. Gövdesi çınar ağacına, yaprağı kabak yaprağına ve meyvesi de incire benzer. (İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhîf*, s. 9; es-Suyûti, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İtkân*, I, 167; ez-Zerkânî, *Menâhîlu'l-'İrfân*, I, 369; Muhaysin, Muhammed Sâlim, *Târîhu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, İskenderiyye, yy. trs., s. 131; Sâlih, Subhi, *Mebâhîs fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1965, s. 69-70; Moritz, B., "Arap Yazısı", İA, İstanbul 1965, I, 499-502; İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1374/1955, VIII, 131-132; Firûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, İstanbul 1304-1305, III, 265.)

60 Ahmed b. Hanbel, V, 184; en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh el-Hâkim, *el-Mustedrek*, Beyrut trs. II, 229; ez-Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm), Beyrut 1391/1972, I, 237; es-Suyûti, *el-İtkân*, I, 163; ez-Zerkânî, *Menâhîlu'l-'İrfân*, I, 247; Âlûsî, Şihâbuddîn Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Beyrut trs., I, 21.

söyler.⁶¹ Zeyd b. Sâbit'in bu rivayetinde geçen telif etmek ibaresi, o dönemde Kur'an'ın farklı maddelere yazıldığını gösterir.

c. "Ben, Peygamber'e gelen vahiyleri yazardım. Peygamber'e vahiy geldiğinde onu farklı bir durum kaplar, ondan inci gibi şiddetli ter boşanırdı. Onun bu hali geçtiğinde elimde kürek kemiği vb. vahiy malzemesi ile onun huzuruna girer, onun söylediklerini yazardım. Bitirdiğimde vahyin ağırlığından dolayı dizlerim kırılacak gibi olurdu. Bundan dolayı ayaklarımın üzerinde bir daha hiç yürüyemeyeceğimi bile düşünürdüm. Ben yazmayı bitirdiğimde Peygamber 'oku' derdi. Ben de okurdum. Şayet bir hata varsa Peygamber onu düzeltir, sonra da bu metinleri halka verirdi".⁶²

d. "Ebû Bekir haber gönderip beni çağırdı ve sen Resûlullah'ın vahiylerini yazıyordun, Kur'an'ı araştır ve onu topla... dedi".⁶³

Bu rivayetler, vahyin Medine döneminde iken de yazıldığına en açık delillerinden bazılarıdır. Zira Zeyd, Medine'de kâtiplik yaptığına göre onun bu vahiyleri yazması hadisesi Medine'de gerçekleşmiştir.

2. Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği hadis:

"Benden Kur'an'dan başka bir şey yazmayın. Benden Kur'an'dan başka bir şey yazan onu imha etsin".⁶⁴

Hz. Peygamber, Kur'an ile Kur'an'dan olmayan şeylerin karışmamasına özen gösteriyordu.⁶⁵ Sahabenin hadislerle Kur'an'ı karıştırabileceği endişesinden dolayı Mekke döneminin tamamında ve Medine döneminin ilk yıllarında bir süre hadislerin yazılmasına müsaade etmemiştir. Bu da, o dönemde Kur'an'ın yazıldığına göstergesidir.

61 es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 163.

62 Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I, 152; VIII, 257.

63 el-Buhârî, "Fedâilu'l-Kur'ân" 4, VI, 99.

64 Ahmed b. Hanbel, III, 12, 21, 39, 56; Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc en-Nisâbü'rî, *el-Câmiû's-Sahîh (Sahîhu Müslim)*, İstanbul 1401/1981, "Zühd ve'r-Rakaik", 72, III, 2298-2299; İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhif*, s. 4; Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*, (thk. Huseyin Selîm Esed), Beyrut 1404/1984, II, 466; Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Takyîdu'l-İlm*, (thk. Yusuf el-Uş), Dımaşk 1949, s. 29; İbn Hibbân, Ebû Hatim Muhammed b. Hibbân el-Bustî es-Sicistânî, *Sahîhu İbn Hibbân bi Tertîbi İbn Belbân: el-lhsân*, Beyrut 1407/1987, I, 142; Heysemî, *Mecma'uz-Zevâ'id*, I, 152; es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 163.

65 Ebyârî, *Târîhu'l-Kur'ân*, s. 108.

3. Süfyân'dan nakledilen hadis:

“Düşmanın eline geçer endişesiyle Peygamber, üzerinde Kur'an yazılı belgelerle düşman toprağına gitmemizi yasakladı”.⁶⁶

Sahabenin bir harbe veya sefere çıkarken Kur'an yazılı metinleri beraberinde götürmemeleri, Hz. Peygamber'in onların düşmanın eline geçme korkusu nedeniyle düşman toprağına Kur'an'la gidilmesini yasaklamasından kaynaklanıyordu. Hz. Peygamber'in bu yasağından dolayı, Yemâme'de şehit olan kurrâ sahâbîler, Yemâme'ye Hz. Peygamber'in huzurunda yazılan bu metinleri götürmeyip evlerinde saklamışlardı.⁶⁷ Hz. Peygamber'in yazılı metinleri düşman toprağına götürmeyi yasaklaması da vahyin o dönemde yazıldığını gösterir.

4. İbn Abbas'ın rivayet ettiği hadisler:

“Peygamber'e bir sure nazil olunca, o, bazı kâtiplerini çağırır ve şöyle derdi: Bu sureyi falan konunun bahsedildiği yere koyun”.⁶⁸ Benzer bir rivayette, Hz. Peygamber'in kendine bir vahiy geldiğinde kâtiplerinden birini çağırıldığı ve ona bir kelime bile olsa kendisine inen vahiy yazmasını emrettiği nakledilmektedir.⁶⁹

Konuyla ilgili aktarılan bir rivayete göre Hz. Peygamber'in, Amr b. Hazm'a⁷⁰ mektup (الكتاب) yazdığı ve bu mektubunda Kur'an'a ancak temiz olanların dokunabileceğini bildirdiği nakledilmektedir.⁷¹ Bu rivayette geçen dokunma tabiri de sadece somut şeyler için kullanılır.

Verdiğimiz bu rivayetlerden de açıkça anlaşılmaktadır ki, Hz. Peygamber'in çevresinde kâtipleri vardı ve onlar kendilerine söylenenleri yazıyorlardı.

66 Ahmed b. Hanbel, II, 7, 10, 55, 63, 76, 128; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *es-Sünen*, İstanbul 1401/1981, “Cihâd”, 45, II, 961; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî, *Uyûnu'l-Ahbâr*, Kahire 1963, II, 131; Heysemî, *Mecma'uz-Zevâ'id*, V, 256; Muttakî el-Hindî, Alâuddîn Ali, *Kenzu'l-Ummâl fî Suneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, Halep 1397/1977, I, 620.

67 Kevserî, Muhammed Zâhid, *Makâlâtü'l-Kevserî*, (nşr. Râtüb Hâkimî), yy. trs., s. 8.

68 Ahmed b. Hanbel, I, 57; et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, İstanbul 1401/1981, “Tefsîru'l-Kur'ân”, 9, V, 272; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 241; es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 171-172; ez-Zerkânî, *Menâhîlu'l-'İrfân*, I, 247.

69 ez-Zerkânî, *Menâhîlu'l-'İrfân*, I, 368-369.

70 Ebû'd-Dahhâk Amr b. Hazm b. Zeyd el-Ensârî el-Hazrecî (ö. 53/673), 15 yaşında iken Hendek Savaşı'na katılmıştır. Hicretin 10. yılında Halid b. Velid aracılığıyla Müslüman olan Necran'daki Hâris b. Ka'b oğullarına Hz. Peygamber, Amr b. Hazm'ı âmil olarak göndermiş, onu dini esasları, Kur'an'ı öğretmek ve zekat toplamakla görevlendirmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Başaran, Selman, “*Amr b. Hazm*”, DİA, İstanbul 1991, III, 84-85.

71 Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh, *el-Muvatta'*, İstanbul 1401/1981, “Kur'ân”, I, 199.

Kur'an ve hadislerden ortaya koymaya çalıştığımız bu delillerden başka, Kur'an'ın o dönemde yazıldığına örnek teşkil ettiğini düşündüğümüz, Kur'an Tarihi ve İslam Tarihi kaynaklarından derlediğimiz diğer veriler şunlardır:

a. Daha önce zikredildiği üzere, Hz. Ömer'in Müslüman olması hadisesinde kız kardeşinin elinde bulunan sahifeler.⁷²

b. Çağdaş Kur'an tarihi araştırmacılarından biri olan Ebyârî, Hz. Peygamber vefat ettiğinde Kur'an'ın tümünün onu hıfzeden Müslümanların hafızasında olduğu gibi, farklı malzeme üzerine yazılmış olarak da mevcut olduğunu beyan etmektedir.⁷³

c. Hz. Peygamber ve ashabının tüm gayreti Kur'an'ı bir araya toplamaya yoğunlaşmıştı. Suyûtî (ö. 911/1505), Hz. Peygamber'in vefat etmeden önce Kur'an'ın tümünün yazılı olduğunu ancak bunların bir mushafta veya belli bir yerde toplanmadığını aktarır. O dönemde ashtan bazılarının elinde Kur'an'ın farklı farklı bölümlerinin mevcut olduğu da nakledilir.⁷⁴ Ancak bazı sahâbîler tilâveti nesh olunan ayetleri ve haber-i vahitle⁷⁵ sabit olan sözleri de özel nüshalarına yazmışlardı⁷⁶ ki sonraki dönemlerde bu tutum, Kur'an'dan olmayan bazı metinlerin Kur'an'danmış gibi algılanmasına yol açmıştır.

72 Biz bu konuyu daha önce detaylı bir şekilde işlediğimiz için burada ayrıntısına tekrar girmeyeceğiz.

73 Ebyârî, *Târîhu'l-Kur'ân*, s. 102.

74 Bu konudaki metin şöyledir: حدثنا إبراهيم بن بشار حدثنا سفیان بن عيينة عن الزهري عن عبيد عن زيد بن ثابت قال: قبض النبي صلى الله عليه وسلم ولم يكن القرآن جمع في شيء. Bkz. es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 163; Muhaysin, *Târîhu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 131.

75 Haber-i Vahid: Mütevâtir sünnetin dışında kalan, Resûlullah'tan itibaren adalet ve zabt sıfatlarını taşıyan, tevatür derecesine ulaşmayan sayıda sahâbenin, daha sonra tâbînin ve tebeu tâbînin rivayet ettiği, metninde şaz ve illet bulunmayan ve zann-ı galip ile sâbit olan habere denir. Vasıl b. Ata'ya göre üzerinde icma edilen haber mütevâtir haber, üzerinde icma edilmeyen haber ise haber-i vahiddir. Sahîh olma şartını taşıyan haber-i vahidin dinde delil olduğunu söyleyen Şafii bu terime haber-i has adını vermekte ve zaman zaman haber-i vahid tabirini bir kişinin diğer bir kişiden naklettiği haber anlamında kullanmaktadır. Ebû Hanife ve Ebû Yusuf, ammenin rivayetini aykırı olarak bir tek kişinin rivayetinin kabul edilemeyeceğini belirtmişlerdir. Gazali de beş veya altı kişilik bir topluluğun naklettiği haberi, haber-i vahid saymakta ve haber-i vahidlerin kesin ilim ifade etmeyeceğini söylemektedir. Güvenilir bir yolla rivayet edilen haber-i vahidin ilm-i yakin ifade ettiği, dolayısıyla dinde delil olduğu ve onunla amel edilmesi gerektiği konusunda İslam alimlerinin çoğu ve özellikle de hadisçiler ittifak etmişlerdir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Ertürk, Mustafâ, "Haber-i Vahid", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 349-351. Ayrıca bkz. Koçkuzu, Ali Osman, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin İtikât ve Teşri Yönlerinden Değeri*, Ankara 1988, s. 78-86.

76 ez-Zerkânî, *Menâhilu'l-'İrfân*, I, 247-248. Bu konuda Suyûtî (*el-İtkân*, I, 163) şöyle der:

قال الخطابي: إنما لم يجمع صلى الله عليه وسلم القرآن في المصحف لما كان يترقبه من ورود نسخ لبعض أحكامه أو تلاوته فلما انقضى نزوله بوفاة أئمة الخلفاء الراشدين ذلك وفاء بوعده الصادق بضمان حفظه على هذه الأمة فكان ابتداء ذلك على يد الصديق بمشورة عمر

d. Pek çok kaynakta geçen şu rivayet de o dönemde Kur'an'ın yazıldığını gösterir: “Kur'an'ın cem'i üç mertebede gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki, Hz. Peygamber'in huzurunda yapılan; ikincisi, Hz. Ebû Bekir'in huzurunda yapılan; üçüncüsü de Hz. Osman'ın huzurunda ayet ve surelerin yerlerini belirleme şeklinde yapılan cem'dir”.⁷⁷

Nüzul süreciyle birlikte Kur'an'ın yazımının tamamlanmış olduğunu Kur'an, hadis ve diğer kaynaklardan tespit etmek suretiyle ortaya koymaya çalışan âlimlerin görüşlerini sunmaya çalıştık. Ancak konuyla ilgili literatürde zikredilen bu delillerin hepsi değilse de bazıları Kur'an'ın Hz. Peygamber döneminde yazıldığının açık bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Aktardığımız bu rivayetlerden de açıkça anlıyoruz ki Peygamberimiz, kendisine gelen vahyi sadece ezberlemek, tebliğ ve tebyin (açıklamak) etmekle kalmayıp⁷⁸ aynı zamanda vahiy kâtiplerine de yazdırmıştır. Tabii ki Peygamberimiz kendisine gelen vahiyleri yazdırırken, düşünmüş olduğu hedeflerinin gerçekleşmesini de planlıyordu. Şimdi de vahiylerin hangi amaca binaen yazıldığı konusu üzerinde durulacaktır.

3. Vahiylerin Yazılmasının Gerekçeleri

Vahiylerin yazılmasıyla ilişkili olarak öncelikle sorulması gereken soru şudur: Acaba Hz. Peygamber vahiyleri hangi sebeplerden dolayı yazdırmaya başlamıştır? Burada, öncelikle Peygamberimizin kendisine gelen vahiyleri yazdırma gerekçesiyle ilgili olarak iki farklı bakış açısının olduğunu belirtmemiz gerekir:

Bunlardan birincisine göre, Hz. Peygamber vahyi kendisine verilen ilâhî emirden dolayı yazdırmıştır. Yani vahyi yazdırmasını ona dolaylı olarak da olsa Allah emretmiştir. Buna gerekçe olarak da Alak ve Kalem surelerinin ilk ayetleri gösterilmektedir. Mesela, Muhammed Hamîdullah, ilk inen vahiylerde beşerî ilimlerin tanınip bilinmesinde bir vasıta olan 'kalem'in övüldüğünü ve Hz. Peygamber'in, Kur'an'ın yazıyla tespit edilip muhafazasındaki gayret ve titizliğinin buradan kaynaklandığını açıklar.⁷⁹

İkincisine göre ise, bu konuda Hz. Peygamber'e verilmiş herhangi bir emir ve talimat yoktur ve onun peygamberliği de bunu gerektirmez. Bu bakış açısına sahip olanlara göre, Hz. Peygamber vahyi şu iki sebepten dolayı yazdırmış olabilir:

77 en-Nisâbü'rî, *el-Mustedrek*, II, 229; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 237; es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 163; ez-Zerkânî, *Menâhilu'l-'İrfân*, I, 240; Ebyârî, *Târîhu'l-Kur'ân*, s. 107-108.

78 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. A'zamî, Muhammad Mustafâ, *The History of the Qur'anic Text From Revelation To Compilation: A Comparative Study with the Old and New Testaments*, Leicester 2003, s. 54.

79 Hamidullah, *Kur'ânü Kerîm Tarihi*, s. 41.

1. Kendisine gelen vahyin korunması,
2. Müslümanların bu yöndeki taleplerinin gerçekleşmesi.

Burada, Müslümanların söz konusu taleplerini şu gerekçelere dayandırmak mümkündür:

- a. Kendilerine uygulanan baskılardan dolayı vahyin yazılmak suretiyle daha kolay korunacağını düşünmüş olmaları,
- b. Özel mushaf sahibi olma arzuları,
- c. İnen vahyin kenarlarına notlar almak suretiyle daha kolay anlaşılabilceğini tahmin etmeleri,
- d. Komşu oldukları Ehl-i Kitab'ın ellerindeki kutsal metinlerden dolayı bu kültürle tanışık olmaları. Buradan da anlaşıldığına göre vahyin yazımı, salt olarak metnin muhafazasına yönelik olmayıp, Müslümanların ihtiyaç ve taleplerinden ortaya çıkan ve sahâbenin icmâna dayanan doğal bir gelişmedir.⁸⁰

Kanaatimize göre vahyin yazdırılması konusunda her ne kadar direkt olarak ilâhî bir talimat olmasa da, Hz. Peygamber içinde bulunduğu zamanın şartlarından dolayı ve ezberde olanın yazılarak daha iyi korunacağını düşündüğü için kendisine gelen vahiyleri yazdırmış olabilir.

4. Vahiilerin Yazdırılması

Peygamberimiz kendisine inen vahiyleri rivayetlerde belirtildiği üzere anında yazdırıyor muydu, yoksa yine bazı rivayetlerde geçtiği şekliyle nesh olunacak ve değiştirilecek ayetlerin sonuçlanması için bir süre bekliyor muydu? İlgili hadis rivayetlerine⁸¹ ve Kur'an tarihine dair yazılan eserlere baktığımızda bunların çoğunda, Hz. Peygamber'in kendisine gelen vahyi anında yazdırdığı ifade edilmektedir.⁸² Ne zaman Kur'an-ı Kerim'den bir parça vahyedilmiş olsa, Hz. Peygamber'in okuryazar sahâbîlerinden birini çağırdığı, inen vahyi ona yazdırdığı ve yeni vahyin şimdiye kadar

80 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Özsoy, *Kur'an'ın Metinleşme Tarihi, Bir Giriş Denemesi*, Ankara 2002, s. 42-46; Elik, *Kur'an'ın Korunmuşluğu Üzerine*, s. 45, 202; Akdemir, Sâlih, "Kur'an'ın Toplanması ve Kıraatı Meselesi", 1. Kur'an Sempozyumu, Tebliğler-Müzakereler, 1-3 Nisan 1994, Ankara 1994, s. 66.

81 el-Buhârî, "Fedâ'ilü'l-Kur'ân", 4, VI, 99-100; Müslim, "Vasiyet", 21, II, 1259; et-Tirmizî, "Cihad", 21, IV, 191.

82 ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-'İrfân*, I, 246; Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhimü'l-Kur'an*, İstanbul 1986, I, 21-22; Akdemir, Sâlih, *Cumhûriyet Dönemi Kur'ân Tercümeleleri* (Eleştirel Bir Yaklaşım), Ankara 1989, s. 13. Hz. Peygamber'in askeri seferlerinde istirahat anında bile kâtipleri ile beraber bulunduğu dair rivayet konusunda bkz. Ahmed b. Hanbel, IV, 106; V, 33.

toplananların neresine konulacağını bildirdiği aktarılmaktadır.⁸³ Buhârî'de küçük farklılıklarla birkaç yerde geçen Bera' b. Âzib'in naklettiği bir hadiste, Nisa suresinin 95. ayeti⁸⁴ inince, Resûlüullah'ın Zeyd b. Sâbit'in çağrılmasını ve beraberinde levha, divit, kürek kemiği getirmesini emrettiği, Hz. Peygamber'in arkasında oturan İbn Ümmü Mektum'un gözleri görmediğinden dolayı kendi durumunun ne olacağını sorunca da ayetin "özür olmaksızın..." ifadesini içeren kısmının indiği kaydedilmektedir.⁸⁵ Bu konudaki Cebrail'in vahyi getirip kalem kurumadan hemen ayrıldığı⁸⁶ şeklindeki açıklamalar da unutulmamalıdır.

Kanaatimizce, vahiyler hemen indiği anda değil de mümkün olan en kısa sürede yazdırılmış olmalıdır. Zira inen vahiylerin anında yaz(dır)ıldığını iddia edersek Hz. Peygamber ailesi ile beraber evde tek başına olduğunda, Miraç'ta Rabbi ile beraber bulunduğu vb. durumlarda yani vahiy kâtiplerinin yanında olması mümkün olmayan zamanlarda kendisine gelen vahiyleri kime yazdırdığı sorusunun cevabını vermekte güçlük çekeceğimiz muhakkaktır.

5. Yazılan Vahiy Malzemelerinin Mekke ve Medine'de Muhafazası

Birbirinden farklı malzemelere yazılan ayetlerin Mekke ve Medine'de nerede muhafaza edildiği meselesi de Kur'an tarihinde aydınlatılması gereken önemli hususlardan birisidir. Kaynakları incelediğimizde, bu konuda Mekke ve Medine diye bir ayırımı gitmeyip, bunlardan bazısının Hz. Peygamber'in evinde muhafaza edildiğinin, bazısının da vahyi yazan kâtiplerce korunduğunun vurgulandığını görürüz.

Burada ilk olarak her iki grubun da görüşlerini vermek, daha sonra ise kendi kanaatimizi belirtmek istiyoruz. Görebildiğimiz kadarıyla bu konudaki ilk ve tek bilgi kaynağı h. 243'te vefat etmiş olan Ebû Abdillâh el-Hâris İbn Esed el-Muhâsibî'nin⁸⁷ "Fehmu's-Sunne" adlı eserinde yer alan rivayettir. Suyûtî'nin ve ondan naklen Zer-kânî'nin de zikrettiği rivayet şu şekildedir:

83 Hamidullah-Yaşaroğlu, *Kur'an Tarihi*, s. 49.

84 Nisa 4/95'deki ayet şu şekildedir : لا يستوي القاعدون من المؤمنين غير أولي الضرر والمجاهدون في سبيل الله بأموالهم وأنفسهم) : İnananlardan özürsüz olarak yerlerinde oturanlarla, mallarıyla canlarıyla Allah yolunda cihâd edenler bir olmaz).

85 el-Buhârî, "Fedâ'ilü'l-Kur'ân", 4, VI, 99-100; "Tefsîr", 18, V, 182-183.

86 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IX, 138.

87 Hâris b. Esed el-Muhasibi (ö. 243/857), zâhir ve bâtın ilmini bilen meşhur bir zahittir. Zühd konusunda, Mutezile ve Rafizilere verdiği cevapları içeren pek çok eseri vardır. Fıkıh, tasavvuf, hadis ve kelimde oldukça ileri bir seviyeye ulaşmış olup bu konuda değerli eserler kaleme almıştır. Kendisini kötülüklerden koruduğu için el-Muhasibî diye isimlendirilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'i'z-Zamân*, (thk. İhsan Abbas), Beyrut 1977, II, 57-58; İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Beyrut 1404/1984, II, 116-118.

“Kur'an'ın yazılması, sonradan ortaya çıkan bir mesele değildir. Hz. Peygamber onun yazılmasını emretmişti. Fakat Kur'an deri, kürek kemiği, hurma yaprağı vs. üzerine dağınık bir vaziyette yazılmıştı. Hz. Ebû Bekir onun bir yerden başka bir yere toplanmasını emretti. Bu, üzerine Kur'an yazılı olan varakların dağınık vaziyette Hz. Peygamber'in evinde bulunması anlamındadır. Hz. Ebû Bekir, herhangi bir parçası kaybolmasın diye onları toplayıp bir iple bağladı”.⁸⁸

Muhâsibî'nin sözlerinden direkt olarak bu vahiylerin Hz. Peygamber'in evinde muhafaza edildiği anlayışının ortaya çıkabileceği düşüncesinde değiliz. Biz, Muhâsibî'nin, Kur'an'ın toplanışı hadisesini zihninde canlandırıldığını ve bunun nasıl olabileceği konusunda bir tahminde bulunduğunu düşünüyoruz. Çünkü o, Hz. Peygamber'in emriyle yazılan Kur'an'ın yazı malzemesinin dağınık vaziyetteki deri, hurma yaprakları vs. olduğunu belirttikten sonra, zihninde canlandırıldığı yazı malzemesinin varak/kâğıt olduğunu beyan etmiştir.⁸⁹ Onun ifadelerinden anlaşılan şudur: Hz. Peygamber hayatta iken kağıt, deri vs.'ye yazılmış olan Kur'an metinleri, toplu olarak bir yerde muhafaza edilmeyip farklı yerlerde korunmaktaydı. Hz. Ebû Bekir dağınık olan bu malzemenin toplanıp bir iple bağlanmasını ve bir mushaf haline getirilmesini değil, yazılarak bir yerde toplanmasını emretmişti.

Yukarıdaki rivayetten ortaya çıkan sonuç böyle olmasına rağmen, Zerkeşî,⁹⁰ Suyûtî,⁹¹ Zerkânî,⁹² Subhi Sâlih,⁹³ Hamîdullah,⁹⁴ Muhammed Saîd Yâsîn,⁹⁵ Ramazân el-Bûti,⁹⁶ Zencânî,⁹⁷ Osman Keskiöğlü,⁹⁸ İzmirli İsmail Hakkı,⁹⁹ Kummî,¹⁰⁰ Rasûl Ca'fer-yân¹⁰¹ vb. âlimler vahyin Hz. Peygamber'in evinde muhafaza edildiğini iddia ederler ve bu iddialarına tek dayanak olarak da yukarıdaki rivayeti gösterirler.

88 es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 167; ez-Zerkânî, *Menâhilu'l-'İrfân*, I, 250.

89 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Ersöz, *Kur'an Tarihi*, s. 79-84.

90 ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 238.

91 es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 167.

92 ez-Zerkânî, *Menâhilu'l-'İrfân*, I, 247.

93 Sâlih, *Mebâhîs*, s. 73-74.

94 Hamidullah-Yaşaroğlu, *Kur'an Tarihi*, s. 58; Hamidullah, *Kur'an'ı Kerîm Tarihi*, s. 49.

95 Yâsîn, *el-Burhân*, s. 13-14.

96 Bûtî, Muhammed Saîd Ramazân, *Min Ravai'ül-Kur'ân*, Beyrut 1397/1977, s. 50-51.

97 ez-Zencânî, *Târîhu'l-Kur'ân*, s. 22.

98 Keskiöğlü, Osman, *Nüzûlünden Günümüze Kur'an'ı-Kerim Bilgileri*, Ankara 1993, s. 87.

99 İzmirli, İsmail Hakkı, *Târîh-i Kur'ân*, İstanbul 1956, s. 9-10.

100 Kummî, Ebu'l-Hasen Ali b. el-Huseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, (thk. Seyyid Tayyib el-Mûsevî el-Cezâirî), Necef 1387, II, 451; ez-Zencânî, Ebû Abdillâh, *Târîhu'l-Kur'ân*, Kahire 1354/1935, s. 22-23.

101 Ca'fer-yân, Rasûl, *Ukûbetü Tahrîfi'l-Kur'ân Beyne's-Şîa ve's-Sünne*, yy. 1413, s. 29.

Bununla birlikte bazı âlimler yazılan bu vahiylerin Hz. Peygamber'in evinde değil de sahâbîler tarafından muhafaza edildiği görüşünü savunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Yukarıda geçtiği gibi Hamîdullah bazı eserlerinde bu dokümanların Hz. Peygamber'in evinde muhafaza edildiğini söylerken başka bir eserinde de bu metinlerin Hz. Peygamber'in evinde değil de, vahiy yazan kâtipler tarafından korunduğunu zikreder ve şöyle der: “Resmî vahiy kâtipleri tarafından kaydedilip nüshaları çıkarılan ayet metinleri, Rasûlüllah tarafından saklanmış olmayıp vahiyleri yazan kâtipler tarafından muhafaza edilmiş ve kopya edip bunlardan nüsha çıkarmak isteyen kimselerin bu arzularını yerine getirmelerine daima müsaade olunmuştur”.¹⁰²

Muhammed Sâlim Muhaysin de, bu konuda Hamîdullah'ın görüşünü savunarak şöyle der: “Hz. Peygamber döneminde bu malzemeler dağınık halde farklı sahâbîlerin ellerinde bulunmaktaydı. Yani Kur'an'ın hepsi yazılı bir şekilde belirli bir yerde muhafaza edilir değildi”.¹⁰³

Derveze de, bunlarla aynı kanaati paylaştığını beyan eder ve Kur'an'ın dağınık parçalar halinde bazı Müslümanların yanında özel gayretlerle korunduğunu söyler.¹⁰⁴

Zâhid el-Kevserî de, bu metinlerin Sahâbî'nin evinde muhafaza edildiğini açıklar ve “Kur'an Hz. Peygamber zamanında yazılmış; Rasûlün huzurunda yazılan bu parçaları sahâbîler evlerinde saklamışlardır.” der.¹⁰⁵

Buradan anlıyoruz ki, bu metinlerin hepsi değil sadece bir kısmı Hz. Peygamber'in evinde, bir kısmı da vahiy yazan kâtipler tarafından muhafaza edilmiştir. Zira hepsi Hz. Peygamber'in evinde muhafaza edilseydi, pek çok hafızın şehit olduğu Yemâme Savaşı'ndan sonra Hz. Ömer'in Kur'an'ın kaybolacağı konusunda endişeye kapılmasına ve bu konuda Hz. Ebû Bekir'e müracaat etmesine gerek kalmazdı. Ayrıca Kur'an'ın cem edilmesi için Hz. Ebû Bekir'in oluşturduğu komisyonun bu metinleri dikkate almayıp, sahabeden Kur'an ayetlerini toplamaya teşebbüs etmeleri nasıl mümkün olurdu? Diğer taraftan Hz. Ebû Bekir döneminde Kur'an'ı cem etmekle görevlendirilen Zeyd b. Sâbit'in, Hz. Peygamber'in bu tür bir miras bıraktığından bahsettiğini ulaşabildiğimiz kaynakların hiçbirinde görmedik. Belki de Hz. Peygamber için yazılan nüsha Hz. Peygamber'in evinde, sahâbînin ve vahiy kâtiplerinin kendileri için yazdıkları nüshalar da onların kendi evlerinde muhafaza ediliyordu. Ancak da-

102 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 700-701.

103 Muhaysin, *Târîhu'l-Kur'âni'l-Kerim*, s. 154.

104 Derveze, *el-Kur'anü'l-Mecîd*, s. 49.

105 Kevserî, *Makâlât*, s. 7-8.

ha önce değinildiği üzere bakabildiğimiz kaynaklarda metinlerin iki nüsha yazıldığına dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

Meselenin ayrıntıları hakkında kaynaklarda güvenilir bir bilgi yer almadığı için, yazılı vahiy metinlerinin Peygamberimizin evinde muhafaza edildiğini söyleyenlerin tek dayanağı Muhâsibî'nin söz konusu rivayetidir. Sahâbîlerin evinde muhafaza edildiğini söyleyenlerin ise hiçbir dayanağı yoktur. Bu açıdan biz de, Hz. Peygamber'in kendisine gelen vahiyleri yazdırdıktan sonra bunların büyük bir kısmını kendi evinde muhafaza ettiği kanaatindeyiz.¹⁰⁶ Bununla beraber sahabenin kendileri için yazmış oldukları vahiy metinlerini kendi evlerinde muhafaza ettiklerini düşünüyoruz. Çünkü sahabe kendileri için oldukça önemli olan o dokümanları titiz bir şekilde korumuş olmalıdır.

Burada konuyla ilgili olan diğer bir mesele de bu malzemenin Mekke'den Medine'ye nasıl aktarıldığı konusudur. Kaynaklarda yer alan bir rivayete göre, Mekke'de bulunan bu malzeme Medine'ye I. ve II. Akabe Bey'atleri esnasında gelenlere verilmek suretiyle nakledilmiştir. Makalemizin başlangıcında da zikrettiğimiz üzere Semhûdî'nin naklettiği bir rivayete göre, Zuraykoğullarından Rafi' b. Mâlik ez-Zurakî Akabe'de Hz. Peygamber ile karşılaşır, Peygamberimiz de ona 10 sene süresince nazil olan bütün ayet metinlerini içine alan bir belge verir, böylece Rafi' Medine'de kendi mahallesinde inşa ettiği, içerisinde Kur'an okunan İslam'ın ilk mescidinde bu ayetleri etrafında toplananlara okumuştur. Ancak bu yazı malzemesinin taşınması kolay olan bez, deri vs. olduğu dikkate alınır, hicret esnasında her sahabenin kendi malzemesini kolaylıkla taşımış olması da muhtemeldir. Mekke'de yazılan bu belgeler Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hicretinden önce I. ve II. Akabe Bey'atlerinde kendisine bağlılık yemini etmeye gelenlere verilmek suretiyle ve daha sonra da şahsi gayretlerle Medine'ye aktarılmaya çalışılmıştır.

Sonuç:

Kur'an, insanlığın elinde bulunan en sağlam kutsal metindir. Bu güvenilirliğin sağlanmasındaki en önemli unsur, Kur'an'ın kitabet ve tilavet yöntemiyle korunarak günümüze kadar ulaşmış olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, yeryüzünde Müslümanlar kadar inancını Kur'an gibi sağlam bir kaynağa dayandıran başka bir millet yoktur.

Efendimiz ve ashabı, vahyi gelecek nesillere ulaştırmak için ayetlerin yazılmasına son derece özen göstermiştir. Peygamberimiz vahyi tebliğ ve tebyin etmekle kal-

106 Bu konuda bkz. Dumlu, *Kur'an Tefsirinde Yöntem*, s. 13.

mamış, aynı zamanda bunları vahiy kâtiplerine yazdırmıştır. Hatta O, Kur'an'la karışabilme ihtimalinden dolayı belli bir süre hadislerin yazılmasını dahi yasaklamıştır.

Vahyin yazılmasının sistematik hale gelmesi ve kurumsallaşması ancak Medine döneminde gerçekleşebilmiştir. Bu, Mekke döneminde iken vahiylerin yazılmadığı anlamına gelmez. Zira vahyin Mekke döneminde iken de yazıldığına dair Kur'an, sünnet ve İslam tarihi kaynaklarında yer alan pek çok delil vardır. Tüm bu delillere rağmen batılı bazı araştırmacıların ellerinde herhangi bir delil olmadan Mekke döneminde vahiylerin yazılmadığını söylemeleri oldukça manidar bir durumdur.

Vahyin yazdırılması konusunda Kur'an'da direkt olarak ilâhî bir talimatın varlığından söz etmek oldukça zor gözükmektedir. Ancak bu hususta herhangi bir emir ve talimat olmasa da, Peygamberimiz içinde bulunduğu sosyal ve kültürel şartların bir gereği olarak ezberde olanın yazılmak suretiyle daha iyi korunacağını düşündüğü için vahiylerin yazılmasını gerekli görmüştür.

Nebi (s.a.s.) kendisine indirilen Kur'an'ı iner inmez yazdırmaya gayret etmiştir. Ancak buna imkân bulamadığı bazı durumlarda ise mümkün olan en kısa zamanda vahiyleri yazdırma yoluna gitmiştir.

Peygamberimiz tarafından vahiy kâtiplerine yazdırılan bu Kur'an metinleri veya kendilerine ait bir nüsha oluşturmak için sahabenin yazdığı özel Mushaf'lar, bunları yazan sahabe tarafından muhafaza edilmiş olabileceği gibi bunların bir kısmı Peygamberimizin evinde de korunmuş olabilir. Ancak ne Mekke ne de Medine döneminde bunların muhafaza edildiğini gösteren resmî bir arşivden söz etmek mümkün gözükmemektedir.

Yazılan bu Kur'an metinlerinin bir kısmı Akabe Bey'atlerine gelenlere verilmek suretiyle, bir kısmı ise hicret esnasında Medine'ye gidenler vasıtasıyla Mekke'den Medine'ye taşınmış olabilir.

KAYNAKLAR:

A'zamî, Muhammad Mustafâ, *The History of the Qur'anic Text From Revelation To Compilation: A Comparative Study with the Old and New Testaments*, Leicester 2003.

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1402/1982.

Akdemir, Sâlih, "Kur'an'ın Toplanması ve Kiraatı Meselesi", 1. Kur'ân Sempozyumu, Tebliğler-Müzakereler, 1-3 Nisan 1994, Ankara 1994; Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Tercümeleleri (Eleştirel Bir Yaklaşım), Ankara 1989.

Altun, İsmail, “Mekke Müslümanlarının Habeşistan'a Hicreti”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1996.

Âlûsî, Şihâbuddîn Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm ve Sebû'l-Mesânî*, Beyrut trs.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1988.

Azimli, Mehmet, “Hz. Ömer'in Müslüman Oluşuyla İlgili Rivayete Farklı Bir Yaklaşım”, *İslamiyat*, VI (2003), sy. 1.

Başaran, Selman, “Amr b. Hazm”, *DİA*, İstanbul 1991.

Belâzurî, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Dâvûd, *Futûhu'l-Buldân*, (Thk. Rıdvan Muhammed Rıdvan), Kahire 1350/1932.

Blachéré, Régis, *Le Coran*, Paris 1957.

Buhl, F., “Kur'ân”, *İA*, İstanbul 1967.

Bûtî, Muhammed Saîd Ramazân, *Min Ravai'ül-Kur'ân*, Beyrut 1397/1977.

Ca'feryân, Rasûl, *Ukzûbetü Tahrîfi'l-Kur'ân Beyne's-Şîa ve's-Sünne*, yy. 1413.

Caetani, Leone, *İslam Tarihi*, (Çev. Hüseyin Cahit), İstanbul 1924-27

Derveze, Muhammed İzzet, *el-Kur'anü'l-Mecîd*, (Çev. Vahdettin İnce), İstanbul 1997.

Doğrul, Ömer Rıza, *Kur'ân Nedir*, Ankara 1967.

Draz, Muhammed Abdullah, *En Mühim Mesaj Kur'ân*, (Trc. Suat Yıldırım), İzmir 1994.

Dumlu, Ömer, *Kur'an Tefsirinde Yöntem*, İzmir 1998.

Ebû Şehme, Muhammed b. Muhammed, *el-Medhal li Dirâseti'l-Kur'ani'l-Kerim*, Kahire 1412/1992.

Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Ahmed b. Alî b., *el-Müsennâ et-Temîmî*, Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsilî, (Thk. Hüseyin Selîm Esed), Beyrut 1404/1984.

Ebyârî, İbrâhîm, *Târîhu'l-Kur'ân*, Kahire 1402/1982.

Elik, Hasan, *Kur'an'ın Korunmuşluğu Üzerine*, İstanbul 1998.

Ersöz, İsmet, *Kur'an Tarihi*, İstanbul 1996.

Ertürk, Mustafa, “Haber-i Vahid”, *DİA*, İstanbul 1996.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, İstanbul 1304-1305.

Güner, Ahmed, Asr-ı Saadet'te Mescidler, *Camiler ve Fonksiyonları*, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam, (Ed. Vecdi Akyüz), İstanbul 1994.

Güngör, Mevlüt, *Kur'ân Araştırmaları*, İstanbul 1995.

Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (Çev. Salih Tuğ), İstanbul 1414/1993.

Hamidullah, Muhammed-Yaşaroğlu, Macit, *Kur'an Tarihi, Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Terceme ve Tefsirleri Bibliyografyası*, (Çev. Mehmet Sait Mutlu), Ankara 1991.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Takyîdu'l-İlm*, (Thk. Yusuf el-Uş), Dımaşk 1949.

Heysemî, Nûrüddîn Ali b. Ebi Bekr, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, Beyrut 1967.

İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed er-Râğîb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, (Thk. Muhammed Halil), Beyrut 1422/2001.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh Muhammed en-Nemerî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, (Thk. Ali Muhammed Bicâvî), Kahire trs.

İbn Ebî Dâvûd, Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Kitâbu'l-Mesâhîf*, (Thk. Arthur Jeffery), Kahire 1355; Leiden 1937.

İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (Thk. Abdulazîz b. Abdillâh b. Bâz), Beyrut 1411/1990.

İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Beyrut 1404/1984.

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâi'z-Zamân*, (Thk. İhsan Abbas), Beyrut 1977.

İbn Hibbân, Ebû Hatim Muhammed b. Hibbân el-Bustî es-Sicistânî, *Sahîhu İbn Hibbân bi Tertîbi İbn Belbân: el-İhsân*, Beyrut 1407/1987.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (Thk. Mustafa es-Sakkâ, İbrahim Ebyârî, Abdulhafiz eş-Şelebi), Mısır 1355/1936.

İbn İshak, Ebû Abdillâh Muhammed, *Sîretü İbn İshâk*, (Thk. Muhammed Hamidullah), Konya 1401/1981.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî, *'Uyûnu'l-Ahbâr*, Kahire 1963.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *es-Sünen*, İstanbul 1401/1981.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1374/1955.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut 1377/1957.

İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzüddîn Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed Abdülkerîm b. Abdilvahid eş-Şeybânî, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, yy. 1280; *el-Kâmil fî't-Târîh*, Beyrut 1385/1965.

İzmirli, İsmail Hakkı, *Târîh-i Kur'an*, İstanbul 1956.

Keskioğlu, Osman, Ankara 1993, *Nüzûlünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri*.

Kevserî, Muhammed Zâhid, *Makâlâtü'l-Kevserî*, (Nşr. Râtıb Hâkimî), yy. trs.

Koçkuzu, Ali Osman, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin İtikât ve Teşri Yönlerinden Değeri*, Ankara 1988.

Kummî, Ebu'l-Hasen Ali b. el-Huseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh, *Tefsîru'l-Kummî*, (Thk. Seyyid Tayyib el-Mûsevî el-Cezâirî), Nefes 1387.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh, *el-Muvatta'*, İstanbul 1401/1981.

Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhimu'l-Kur'an*, İstanbul 1986.

Mevlânâ Şiblî, İslam Tarihi, *Asr-ı Sa'âdet*, (Trc. Ömer Rıza), İstanbul 1346/1928.

Moritz, B., "Arap Yazısı", İA, İstanbul 1965.

Motzki, Harald, Kur'an'ın Cem'i Son Dönem Metodolojik Gelişmeler Işığında Batılı Görüşlere İlişkin Yeni Bir Değerlendirme (Çeviren: Selim Türcan), Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2006/2, c.V, sayı: 10.

Muhaysin, Muhammed Sâlim, *Târîhu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, İskenderiyye, yy. trs.

Muttakî el-Hindî, Alauddîn Ali, *Kenzu'l-Ummâl fî Suneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, Halep 1397/1977.

Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccâc en-Nîsâbûrî, *el-Câmiû's-Sahîh* (Sahîhu Müslim), İstanbul 1401/1981.

Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh el-Hâkim, *el-Mustedrek*, Beyrut trs.

Okumuş, Mesut, "Arthur Jeffery ve Kur'an Çalışmaları Üzerine", AÜİFD, Cilt: XLIII, (2002), Sayı 2.

- Önkâl, Ahmet, "Ca'fer b. Ebi Talib", DİA, İstanbul 1992.
- Özaydın, Abdülkerim, Casanova, Paul, DİA, İstanbul 1993.
- Öztürk, Levent, *Etiyopya'da İslamiyet*, İstanbul 2001.
- Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Tahran trs.
- Sa'îdî, Abdülmute'âl, *Edebî Mesaj Kur'ân*, (Çev. Hüseyin Elmalı), İzmir 1999.
- Sâlih, Subhi, *Mebâhîs fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1965.
- Semhûdî, Nûreddîn Ali b. Ahmed, *Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Sâri'l-Mustafâ*, (Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid), Beyrut 1393/1971.
- Sönmezsoy, Selahattin, *Kur'ân ve Oryantalistler*, Ankara 1988.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1412/1992.
- Sülün, Murat, "Kur'an'da Kitâb Kavramı ve Kur'an Vahiyyelerinin Kitaplaşması", MÜİFD 1997.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Kahire 1373/1954.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsâ, *es-Sünen*, İstanbul 1401/1981.
- Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, İstanbul 1983.
- Zencânî, Ebû Abdillâh, *Târîhu'l-Kur'ân*, Kahire 1354/1935.
- Zerkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilu'l-'İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (Thk. Ahmed Şemsuddîn), Beyrut 1409/1988.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (Thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm), Beyrut 1391/1972.
- Zubeyrî, Ebû Abdillâh Mus'âb b. Abdillâh b. Mus'âb, *Kitâbu Nesebi Kureyş*, Kahire trs.
- Zürkânî, Muhammed b. Abdilbâkî el-Mâlikî, *Şerhu Mevâhibi'l-Ledûnniyye*, Bulak 1291.